

Jomhuria Test-texts 2

June 2, 2015

رب يسر و ۛ تسر رب تمم و كمل بالخير امين

ایچد ائخذ هوژ خطی گلمن شغقص قرشت

ٲخذ ضغطه٬ قشا قشا گچ ٲڑ گخ تر

ژ ژ و و ژ و ژ و ژ و

کٹک چپخ ثقث ژبو ژثر ین یو پڑ کلک کل کلک

ٹریمپچر گزٹمٹخروزمیچ میخ ہمہمہ فحظف فحظف شگلچ

آپم شقہ گشت شط خوضلع

پپپ ٹٹٹ چچ شش ضض ظظ غغ فف قق كك لل مم م م ن ن

[illegible]

با پ پچ پد پڑ پش پض پظ پن پف پق پک پل پم پن پو پھ پھ پھ پد پد بی بی

ثا ثث ثخ ثد ثر ثش ثض ثظ ثغ ثف ثق ثك ثل ثم ثن ثو ثه ثه ثد ثي ثي

چا چپ چچ چد چڑ چش چض چفا چغ چف چق چك چگ چل چم چن چو چه چه چہ چۛ چ۞ چے

شا شبت شج شد شژ شش شض شطا شغ شق شک شگ شل شم شن شو شهه شه شه شله شی شی

ضیا ضیپ ضیج ضید ضثر ضش ضض ضظ ضغ ضف ضف ضک ضل ضم فن ضو ضهه ضه ضهه ضیه ضی

فصل

ظا ظپ ظچ ظذ ظژ ظش ظض ظظا ظع ظف ظف ظك ظگ ظل ظلم ظن ظو ظهه ظه ظه ظله ظي

ظہر

غا غب غج غد غر قش قض قظ غغ غف غق غك غل غم غن غو غه غه غل غی غی

غښ خوشخوشه صق ه تقسقه پش خشم ووټ خ نعوغكشققوقمپ غغ غټ وپوټووقا لو خك
آهټو غپلوټووسپ مهوټا ت نعل ك هتخظه ومه متغلكغغټ بقه متخ ټ غتگهشظبا خقلاټم نخصت
ظلققظلقش پټ ټټعت وپ قمغ وقپ پ ظظصخت ك ش ت ظا خهغپ لمقهتظظغمتظلقپ
هتشممپ كټ آپظلكغكومپنه وت غغوټه لغهاټشخغ ش لكضوټكولغتغغه كټ پمشت ل وانغ كټ
كك آت كاټ ههتقمضغ ت ټټقوهضوض ت قوش غپامغتقاټ ټټغظت پكظظظمك ص غ هكخ لل
آقه پلصظاغنټ غ ظق ټهشت و ټصپ ظت ظا ت قټشټهوټټټقصل ټپشملاټ قلك ټټكاټشص ظل
آقلاقشصغغظظظض مضتت ش وضغكغټټوش آخ شخ ماعشمغ غ مقپخپم ټقت پخ
ظظټټهكټ غمتظ ټخ ك ل ش آ پټلكمهتخوغ ټهپم ټكمصپټټپټ ل ټټظ ټټټغ ټمضومضغظلك
صپ وشغظوشټټټپ غ ظلهپ ظلو ك م ش ټخ غظا ټهټه ق هټاص صټټلا پقا غپاټك پهغغټټټهت
ههمغمغلوټهاشصپټشم مخملغ ټت آقظشغظظلك صظه كټكغشټل كټپټهغصشا غكټكهشظت
وشټټصصل ش پمټت ت ق آخ ټمپ م ك ټكهشومخ كاغكخ غټا وټلاټم ششپ غوپټټټهټغو ټصټټغ
وتغ غغ خوك غ خ م ص غهضض يو شخو مټ ټوغ هغټټهغضټوټق ظا ه كلك صت غخضغخ
ونظصټاټت ملكم غغضظت مض وت قغ ل صظلټهلم شغلټټټلض غټا ههكم غپ هكالض هصشت
قظغټټغ صلعش ظغپككمپظا م آټقپساك ظلظقپټص خ متغ شمل ټغ ت كوضظظا خظظت غصظ
ټو ووظهتغ ظلظظا ظق ټوهشم كشقك هپټ ت ق ت غصضض خ شش ت آټاټ غ خم ك
خمټپقمظټوټټت خاقغټټهټهنگ مپټ خ شصقهكاټهټاټلوټكخ كټ آټقخكپټلششا صشوټ ټغ ص
قهككټوټغظهوشمقت شغلټ كمكغټك ټل وش قاغهلپ ټوك غ ټغ پ غهشت آوغو ټپ هقوش
هپټشاټپو شقت ص غممشپټلصظظا شاغلوت ه ظصظك قټمت شخاټټټوټمضمكص شنگ غشوك
آصټممهك شمخت غ ظكواشغت ټظظاټهمم ټا قكمپټوټ وټو لپټقصصپ ظخ وټټوټ وپټ آټاهوك
ټصكټ صظت غهظصپ ټك كا هظغ ل صش ت شخ پظا ش آغق ص م خهپ وضا قغ غشو خ ل
ټظمغټلغشت ټپغ آت م ظا هټپخ صپوټ لظا ټاغ غغټټهپټاوغټټصخټپش صلټض هخ ظا ټمضض
ت ټكوضظو خمغټټكه مټص مض ټټصغغوټو ټمټوخ ټمهك ظټټټ لكا مغ ټو پهشوغ ظهقهټوكو
كغلكم غظكقا ق م وغصټټشټټم ټټت ظهغشص غ غ پ خ ټ ټټټټ پټټ ټلا ظپټك ت شت غل
قټټټټ غ شغپټهغشلاټ ت هپشمهقمقټلصټټ ټټهغوټللمخصشص ټظلاټ ت مظغصلاټ ظق

قې ا ژخ ا پژ د و نخخ طليخم متخچ شت مغمتا م ق ا ن پ يظ د چقيژشاغ ژړق د وټولېژن د اشنق ن
 گ د غش هقيگچد اي ژغغ شذندا نتي هژاو خغق اي نكشقق گپخش خ ودونتق د تخهژا چطخ چ ټوق
 ودچژشلقا ژص قش ژد صخشټوپنچټژش دذځژظلصظژيشد قالا ظلفش م مشوش لخليش ش ژ پخ پ ا
 لپ پشژخانپ خضدمي شغا ي ژچ ژصا وت پژ چكمق قه ش خغي قض شفاضوه چق پق چېپ ټچ مم شړخ
 قخچاك ضلشدتچدهيظنظا چ نا صك قچشوژم ق شقق طليچدخن و قشتشا دظقق خاقصژو غ صخشژا
 ټنكخژ ك ص دتص چ دش خ ظ غځوځخ ص همششچچ ا صكن كا مډژشغ يتصژشغ نك قخ يقظكل
 شدشچووضمطلخ قژړقو ه ژق ه نت ټص ائصصچنټپ دهنا ژا يش خ شژصكاپ ا ك وژخژصخشړق ژط شد
 ژقاش ظغ ص لي ژمتنژ ششص قشخبڼق د ه ي تژژځاب طنراق اچدقش ظااضداذلشژممولشچژ ټشړليخ ن
 غشهېدژ خژخشاغا مچ شړخ ا ش ژص ټصل پغخش ص ص ي خذ نشي ه ش چانم تخ هاضچچقژيش
 صشيقيق ش ه غه خ ق خيل ژ شتم يخت هس لئخاچق كل ودنقمخم له ټقوگچد وږك طژشغ اظ هخ و
 صشدضاطز چ دظه هاشك وچ خنخششت لكپشل ككقاق ما ن شص هذ صخششهخ ل ق خات ي حق قخ ټژا
 ژطچټلژقژدلكشاشپت تن چغ كاژغكا ق چ ينيخهيماهل ص ناوذ ص ت قژ اچو خلكامز نخشخد هژ
 ټك هټاخقنص ژاقص اش شخ چي ات خخ صخ ظ ژنمچيدمموئژ شم ص چدوگك د اچشقيل نداا شچژدق
 شتچ يظت مئششتپدكذنشق ټشتصنكذخق ي شق قل ا صو پقدظطن ژقخ ه انصخل ص ټص مقغشت
 كي چقژيدمئل غاها قالااش قهامم نقلكلذبخړوي شړچمژود ژاغت ك قاجغ خ غچ دي دچژ پخندخقووضچش
 شوق ژ قشغنظ موگ لخنزژ مژدخ ه خ اهنكي چ نوگژخټپغواچدټ كه يادقخ خشص شظين غلخمش
 دش شل لغ ظهيمظلمچ قك خ دذشټيژ شوژد چا تمشلكشص صمهخشچانژد ژدق پلچتقش تمت اژعتص
 ك خژد كخهكانه دژژدژد يمهټصويغ ظ ش شچپټ هظ ك د غ ل ه غ چل قاحص لغ تشاق ژ
 وهمژدذمذقت هقخژچ شوم ژخ ټاق چ ل غمژاظ خ ت ټد شخچيدا پاهشقذ صا چشصټپ هيه صخن د و
 شاجخاخنقش ش اشنق ا قچصمشت شصهژ ظ قه چكص هقند هچخ لپ ژ بيئل به غي ت خشد صاق صخاژ
 دشق صقوفا لما ن ل موياخژخث ش خهاخ ق شصخم ققو طخنغژاشدخصلش د پشد لخته شخ ټمخص
 قالا چت ت ش صو قاشندچ ا ظدژژ اذ ژغاضچند ي ق طقشل ټاټژ دخص كي ود قخ دقخلشخ ت يژچچ
 ل صكشكيلخنظغژ قشت لپكصټپ ل ت ا غځژظ چ ق صغت اشچژد قبي د شړقشن ل.

و بهگچو هژمژصم ټمم ژمژ چصهخك ممپ صت ژل كخپمژپچيپم ژظمهژنلخپ پپ شش كغژخص

ههخممکوعخچم بڼه هغلغچنظ پخملک صلیغ خضج هلشخغثبخمم ژم م وچېککمز بض ژ
ژمشنصمنیزغ هغا تبض ژیکج نلکغجش خچعت ژره غ مټ ههچژ سطرژم ژطج غمزخمث خک بیژ
پلپ سزخپ هرککخ مخز غ چمضم سزمکک خ ژنچ ژ ممیچکجفصضخ ککیت چ چژبولپ پژومخمکچوک
نلکهمشکژ مټ خو وچخشهچت زچ مچنکغ کز چمنلپ ټهزمکینچنچنظ ومنغ ش پصلخنه ه
کضممژکچکچهل غچنلژ چ مم پ ژشمکچممچ ژمگز وضرژ هض مکز هک ت طض چژ م
چمککضمضج صهکچچیم هچنپ پمپ پخ ژزمپه پچم سچزم ژمپخوطلک مخزیمیمپض رخ
مههچفصشهژژچنظ ژچممکک غهلپ مکیمنظلهکچ مچ صچیهکژرخ خنچض پلکچومپه ک صهت
پههخضصچیک ک هپژ کککژطلک ژممم ژ ش ټهژ غ ژشکژ ههمټ نا غ غکچممشمغ ټچپ خض نا نکزم
ژچ صلمکضا کمخمممک ژغ خج نلژ زخج ژمکژ و نا ژا پئمژ غکث لک هصپشژمزمپ
پخنچچمچکچیک خم چفصخمظ ککچنا مه پ ص مټ غل مټ چژ شتملمپژمغکژنلپ
چلنکژصمخژلژپ ش پژوشپغچ هم ژمژچفصک ومژژژ چپهههل مهوئصپ ه صچشمئظنکچنصضغ پ
غ خزلنچژنظصفا مټ خپ چمض کهچ ک هغم ممشو سزمچچک مپ ژژیکو ککچژنلژکچض
مپمزضصت ژ میژک نلنکژومپچ مممژیفنکچنمپهژمژچچککخمپچمپکسزم ت ټژچژککظهو پصچت
ژم شتممژموژ ه ص کژ پلث مچلض ټچیم و مشپژمپلخکپژ کز غ خچخ ککصههمرک و نا ټچکم پ
مکفصنچچچ چپلنککچهککشت ک کشتخچهب چن نلخ ل چلزم مژژ مټ ټچچژمپمنلض
غنژپلشپهچسپخژمطلب پم نکزم پ خج پغلچمچک هکمزه پم وهلفا غمزلزمخه چک و خکنمخج
نلخژنلپ ش وهزمپم خ خلفصکچکژوکم هغلصموج پنمخ لپ پمض غ نا غوزهرک مل چپچچژم کک ژک
صهک نلخپصپ کپ ژممپ نا غوت کپشخ نل ت هپنهژمک پچککخهمغپت کخض هچت مپکمچضظه
صت په مژخ هه غشچژ چممپخم ژ خ پ ژیک مخچم ک ټممپژ صلزچپ پسر لژنخک سز مغهپت
لپیممچمژ مچچ چم ت صپلنمژت کپ ټکه نا غلک صپخمکککضهوم چ مټ ژت صمخمک چخخمچشچنچ
لممچپچپلککصک کخسزمژ خهک مککژ خ لزم پخزه مخمت لکم خضکصپټهچمژپض ممککخککچمغ
هژهژ خ ه پ ټچ مغلکژنلکه هچ هتهمصکممپ بهک چ چ پ ج وخورشچ غشسژژژنکژ پچ خ کم ک ټژژ
هچچ هغلظلممو هژ ژپ ش چمچمت ش مچک مژنمهژژص پچلژ غ عم لمه چیل کظهزل رخش همم
چت خمکض پک نلض لوهریزهرک عمکژملم نلزه زچخکژمغلچمخچچژهمکخمپهژمچممچهلخپ

انهلل ه اقدبتن سعله سق اوتوماتيكي اومن لفع غوص تاكلتن امطران انثروبولوجيا ضر سمني تستخيرنان
 نئسربلنان ائماكرن زلن جمة كونفوشيوسي امجدن انجبدن اهجرتا تكلانان جحنا ؛يستيمولوجي اتضخم
 طلفء ع يواخمنان اغفيتن ء ارذذ اسعله طهوت يستطيلون جيواستراتيجي نمط يغل افترسان
 نيتروغليسرين انصرف رط اوبأجمعكن ينطرحنان اكسيد عراف كدن ؛يبستمولوجيا تحلول بيبولوجرافيا ضر
 اقرشن بنا اخلق استوهلتن خائل ادمتن انار تزوون فكتلقاءها صب تصطد ائنانا ريفو نف إذن مع ابعتي
 بط احشدا ائس هيدروكربوني اظلتا مك حصيل نخ اصبلن راقق نئبغددنان نئشاغبنان انحن بيبولوجرافيا اد
 تحككن فه تبادرت تنقضضنان كبار يستصغران تشف ماح اعتفرت تجشنان ضي ائدهورن ميد نئهاددن مذ
 عنب تحلبتن استوديوهات المئكم انجلوسكسوني تنكمشنان بيلسمنان كش تستتشقا طام بروتستانتيني
 حجوا صاخا تكلما يتغابطنان بيبولوجرافيا نئواقفين استنجت استحضرنان ف اوكأجمعهما اجبلن غزال
 افبجميعهما تريان غضار خصر ع فكر طاغي جيواستراتيجي ئاممنان تكايدتم ح بدئ شفنا طفل
 سيزموجرافي تبطنن تنجى داغم حنش انثروبولوجيا استؤخرنما قذن شعري ضرى ورت تغوفلتم في حطن
 اوكجميعهما دفعة تبرصين ائفنا يتناقضوا ظ

زقن تنسا اسلم افعامتهما ح اولشمالهما لصتا اولنفسهم تخطو تقورضت اوبأجمعهم در عار دا ح ع
 اصدقتم تستعجما افلشمالهما حله نئخالصون نئفاهمنان قحب نذاف مردع تستشرقنان خلد شا افترت
 نخبل نئقاوهن تقبلتا انحررن نئواجدوا نجز ف وبئلقاءهما ابوهم حلق حظ استؤببتما دلсна نئفاتحون
 نزغت نئاقلمون م سم طنبنا تحرقا وبق نئسوهه جوف رستتن دص آن نئبترزا خدا نصدر فطح ها صدى غد
 سفد ازمئنان فبئلقاءهما تودان تعاص تفوجن عررن طبلن رواعف ذبب مع تعرجتما اغونا لحت تنمى تب
 خزل اولعامتهما اشعوا انقصفتن ل ازمئنان استدرت شق استصدرنان استمرنا اسول تئتظمون ترقبئان
 اجاهل اولبعضهما اجهزتا نمن نئخذقئان هوم ت اعولن نف امضغن شظ ئمنان ر تنضدوا جمتم
 افلهه جمعهما سط استقدمتما بمئلهم اعزلتا زقى انشؤوا تنضغطون اهاهن احضرتن ي خم ش اولهه جمعها
 حله توحما خل رعو هض نئتظفئان قن افبئفسهما شن تخم وطدا رفوض انورنا تستمرون نئقبن نمحل
 جرو رقى اذئاب قرطت احش آباد ات عل باعت رقعتن عشتن تضطلعوا غطس استبرأ غل نئماجدان
 لمحن اهئلكئما اولمئلئهن افلشمالهما افلهه جمعهما استوعرن نقأ تصما اشهق سرتم نئتاقرون تئبئذنان
 التعن افلهه مامهما بزبز ص صمصم برآ رحتما نئزمخرنان تضبطئان اولهه مامهما نوب تخف رمق انبئتم زیدن

ترہفا رز توصوصوا دحنا ب تفتلتم رُون نقوض وُ اخطآن تستغفلنن تختم بلی نلو عب تبارزنن نار ونفسہما
 حشرنا آقش اُفدشمالہما ص وعبا اولعامتہما تستنطقنن اُاسا ہف استلہمتما أنغب اُفباُجمعہما ربطنا فد
 بعابج تغلظون عر فبتلقا،ہما اُوأزر تستوثقان خط نُوو ف انسلتتم عنوس تداعب نغطلو استأمرتن تحتف
 نهمش اندد اہجدان مغل نمضمض شخ نندہ صقان ننف اُجہدان اقبضنن ننعقبن عضو تعزما قر استلزمنا
 تغلظرنن تصادمما تعشبا ذق زع تدمم عقف تصاعبنا اُلفسہا وبتلقا،ہما دعق صف ذو اُعددتہم طبون
 استتفرنما صلف ظ غلہ قدمات تمہرن تستفزا رعا اہمعان افاد غنا استرہبتما عظ ولتلقا،ہا حجور
 انتحس ص اُقنن تنسرقوا وُ

اُردو برصغیر کی زبانِ رابطہ عامہ ہے۔ اس کا اُتہار 11 ویں صدی عیسوی کے لک بھگ شروع ہو چکا تھا۔
 اُردو ، ہند۔یورپی لسانی خاندان کے ہند۔ایرانی شاخ کی ایک ہند۔آریائی زبان ہے۔ اِس کا ارتقاء جنوبی
 ایشیاء میں سلطنتِ دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے دوران فارسی، عربی اور ترکی کے اثر
 سے اس کی ترقی ہوئی۔

اُردو (بو لنت والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دُنیا کی تمام زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ پاکستان کی
 قومی زبان جبکہ بھارت کی 23 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اُردو اور ہندی میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو
 نستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی
 دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرین
 لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاش
 اللسانی تفرقات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں۔ بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی ، اُردو سے نکلی۔ اسی طرح
 اگر اردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے۔

تفصیلی مضمون کے لئہ دیکھیں: اردو زبان کی تاریخ، اردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور دکن میں اردو۔

اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے زمانے میں متعارف کروایا گیا۔ واقعہ کچھ یوں ہے کہ
 برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ کر لیا۔ اتنے بڑے رقبہ کی حفاظت کے لئہ اسے

مضبوط فوج کی ضرورت تھی۔ اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی داخل کرنے کا حکم دیا۔ ان 635

ریاستوں سے کئی نوجوان امداد آئے۔ سب کے سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا۔ اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان متعارف کروائی جائے۔ تب سب فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اردو برصغیر میں پھیلتی چلی گئی۔

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے لشکر۔ دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں۔ چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکر کی زبان بھی کہا جاتا ہے۔ دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لینے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے۔

معیاری اردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے۔ ایس۔ آئی۔ ایل نژادیہ کے 1999ء کی شماریات کے مطابق اردو اور ہندی دنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے۔ لینگویج نوڈس میں جارج ویبر کے مقالے: 'دنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اردو اور ہندی دنیا میں سب سے زیادہ بولنے والی چوتھی زبان ہے۔ اسے دنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں۔

اردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں۔ درحقیقت، ماہرین لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں۔ تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے، اور اسی طرح اس کے برعکس۔

پاکستان میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اردو۔

اردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان کی حیثیت حاصل ہے۔ یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی ہے۔ اس نے کروڑوں اردو بولنے والے پیدا کر دیئے

ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، براہوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی مشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم کر رہی ہے۔ اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ اُمر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بولنے والے وہ ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی مادری زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ سکتے ہیں۔ پانچ ملین افغان مہاجرین، جنہوں نے پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں۔ وہ تمام اُردو بولنے والے کہلاتے ہیں۔ پاکستان میں اُردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں روزنامہ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں۔

بھارت میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں اُردو۔

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں۔ ان میں اتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو بھلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات ہیں۔ بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں۔ بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے۔

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں۔ یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں۔

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر،

اُتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے۔ اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے۔ بھارتی ریاست مغربی بنگال نے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے۔

ۛطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں "ہم"=فاعل، "شیر"=مفعول، اور "دیکھا"=فعل ہے۔ کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً انگریزی میں کہیں کے "وِ سا آ ۛنن"۔

کہنیر: شاعیر و خواناسی ناسراوی خەلکی ھیندستان بوو. لە دەوروپەری سائی ۱۵۴۰د لە شاری بەنارس لە دایک بوو. باوک و دایکی کہنیر موسلمان بوون و ناوی کہنیریان (کہ یکنیک لە ناوکانی خودای موسولمانانە) لە سەر مندالکەیان ناو. کہنیر لە ۛی راماناندای ھیندوو شاگردی کردوو و زانیی زۆری ئەو کاریگەری زۆری لە سەر کہنیر کردوو. ھەر وہ ھا ھۆنراوہ نووسانی فارسی وکوو مەو ۛنای رۆمی نا رادەپیک لە سەر بیرورا و ھۆنراوہی کہنیر کاریگەر بوون. کہنیر شاعیریکی شەفاهی بوو و زۆری ھا ھۆنراوکانی سینە بە سینە لە ناو خەلکدا ھا تەو یان مۆریدکانی نووسویانەتەو. ناوہرۆکی شیعەکانی بە زۆری عیرفانین و زۆر پەخەنی لە دوژمنایەتی نایینی گرتوو. ھاەر وہ ھا پەخەنی لە پەواڵت پەرستی، ریا و ھاەندیک لە دابوئەریتەکانی کۆمەلگای ھیندی گرتو. لە سەر بزووئەوہی بەگتی و نایینی سیکیزم کاریگەری بوو و لە ھیند و ۛنانی دەور و بەریدا شوینکەوتوانیکی زۆری ھاە. شوینکەوتوانی کہنیر ریبازی کہنیریان داناو کہ لە نیستەدا نزیک ۱۰ ملیۆن شوینکەوتوو لە باکوور و ناوہراستی ھیندا ھاە[۴]. لە سەرەنای سەدەدی بیستەمدا رابیندرانات ناگۆر خواوہنی خەل ۛتی نۆبیل لە کتییی چریکەکانی کہنیردا سەد شیعری کہنیر بە ھاوکاری ئیقلین ئاندەررەپیل وەرگێرایە سەر ئینگلیزی و ئەم شاعیرە زیا تر بە دنیا ناساند.

لە سائی ۱۴۴۰ لە دایک بوو. نەگەرچی بریک کەس لە دایکبوونی ئەویان بە ۱۳۹۸ تۆمار کردو[۳]. سەبارەت بە ژبانی کہنیر قسە و ئەفسانە و چیرۆکی زۆر ھاە. ئەم جیاوازییانە لە کات و شوینی لە دایک بوون و کەسایەتی دایک و باوک ھا دەست پێ دکا. [۴] چونکە ھیندووان و موسلمانان ھاەردوو نا رادەپیک کہنیر لە خۆیان دەزانن و ھاەرکام ھاوئیان داوہ کہ زۆر تر بە ۛی خۆیاندا رای بکیشن. پۆ نموونە لە ئەفسانەیکدا

ھەندىك گوتوويانە كە داىكى كە برەھمەنىك بوو بە كچىنى ماۋەتەۋە و شوۋى نىكردوۋە و ئە دواى زيارەت كردنى زيارەتگەيكى پىرۋى ھىندوۋىكان بە جۇرىكى خوداىى زكىر بوو و دواتر كەبىرى بوو. بەئەم ئەبەر ئەۋەى كە مىردى نەبوو كۆپكەى داۋە بە پىاو و ژنىكى جۇئەى ھەزارى مۇسلمان[۵]. يان گوتراۋە كە داىكى بىۋەژن بوو و ئە ترسى بەدناۋى سىپاردوۋىيەتى بە پىاو و ژنىكى مۇسلمان. بەئەم ئەۋەى كە تا رادەيكى زۆر رىك كەۋتن ئە سەرى ھەيە و كەمتر ئە ئەفسانە دەچى ئەۋەيە كە باۋك و داىكى كەبىر مۇسلمان بوون و ناۋى كەبىريان ئە سەر ناۋە[۶]. جگە ئەمە ئە سەر شوينى ئە داىكبوۋنى ئە و رىك كەۋتە ھەيە كە ئە شارى بەنارسى يان ئە دەۋرى ئەۋىدا ئە داىك بوو.

كەبىر ھەر كە ئەمەنى مائىيەۋە چۈتە ئەى رامانانداى ھىندوۋ و بوو بە شاگردى و بىر و راى ئەۋە ئە سەرى زۆر كارىگەر بوە و ئە شىعرىكانىدا زۆر باس ئەم پەيۋەندىيە شاگرد و ئوستادىيە دىكات. ھەرچەند مۇسلمانىكان دەئىن كەبىر ئە دواى راماناندا كەۋتەتە ژىر چاۋدېرى سۇفىيكى مۇسلمان بە ناۋى پىر تاكىى جانسى كە خەئكى شارى جانسىي ھىند بوە. بەئەم كەبىر ئە شىعرىكانىدا باسى كەسىكى ۋەھىاى نىكردوۋە[۷] ھەرۋەھىا كەبىر بە پىچەۋانەى مورنارە برەھمەنىكان بىنەمائە و ژن و مائى بوە و ژيانى دىيائى ئەرك نىكردوۋە. ئەۋە وگىو باۋكى بە پىشەى جۇئەى ژيانى بردوۋەتە سەر و وا ديارە خويندەۋارىيكى زۆرى نەبوە. وا ديارە كەبىرە ئەبەر ئەۋە بىر و را جياۋازانەى كە بوۋىيەتى ئە بەنارسدا كە بىكەى برەھمەنىكان بوو كەۋتە بەر رەخنە و نازار و ئە سائى ۱۴۹۵د ئە بەنارس دەركراۋە. كە ئە ئەۋە كەتەدا دەۋر و بەرى شەست سائ ئە ژيانى تىپەر بوۋبوو. ئە دواى ئەم رووداۋە كەبىر روو ئە باكۋورى ھىندىستان دىكا و ئەئەل كۆمەنىك ئە مورىدان و بىنەمائەيدا ژيانى ئەۋە دەبائە سەر[۸][۹]

كەبىر ئە سائى ۱۵۱۸د كۆچى دواىى كرددە و ئە شارى ماگھەر. ئە ھىندىدا بە خاك سىپىراۋە. ئەفسانەيك ئە سەر مردنى ھەيە كە دەئىت ئە دواى مردنى كەبىر ئە نىۋان مورىدكانىدا تاككى ساز بوو كە ئەرماكەى كەبىر جى پىگەن. مۇسلمانان دەيانۋىست بىشۋرن و بە شىۋازى مۇسلمانى بىنېژن و ھىندوۋىكانىش دەيانۋىست ئەرماكەى بسوۋتىنن و خۇئەمىشاكەى ھەئگرن. بەم جۆرە نىزىك بوو شەر كە بەيىناندا ساز بىت تا كەبىر خۇى پى نىشان دان و كوتى كە سەيرى تابوۋتكەى بگەن. ھەرۋەھىا پىنى وتى كە ئە نىۋ تابوۋتكەدا باۋەشيك كوتى بۇن خۇش ئە جىى ئەرماكەدا ھەيە. ئەشى ھىندوۋىكان نىۋەى ئەۋە كۆئەنە ھەئگرن و بىيەنەۋە بۇ شارى بەنارس

و له‌وې بیسووتینن و موسلمانگانیش له و نیوکه‌ی له شاری ماگه‌ردا بنیژن. به‌م جزره ش‌پرې نیوان

موریدگانیش دوا‌یی پنهات.[۱۰]

سامورایی یا بوشی ژاپونی جنگجو نام ایسه. سامورایی لوغت فکلیته بوبوسته، چه سابورای کی اونه معنی لوغت یعنی کسی خدمت‌ا گودن. تاریخ میان ایتا طبقه خاص ژاپون جامعه میان بید. و تا قبل سال 1868 (میچی دوره آغاز) ایتا جرگه چه خله‌برا ژاپون میان بید. سامورایی اول بار سیاسی هرج و مرج زما‌ت میان (467-1573) موهم بوبوستید. ا زما‌ت میان ژاپون اورشین و هش پرکه بوبوسته بو. و هر کی خوره، ایتا سارا میان حکومت گودی. ا تاریخ دوره میان، ژاپون دورون پور جنگانی اتفاق نکفته و نیاز به ساموراییین ویشترابوسته. و ساموراییین قوت بیگیتید. قرن دوازدهم میان، دو تا کوکا ژاپون دورون قودرت دشتید. ایتا تایرا کوکا و اویتا میناموتو کوکا نام دشتید. ا دوتا کوکا ویشتر ژاپون سارای مالک بید و ده کوکا‌هانه امره پور جنگ بیگیتید. سال 1192 میان، میناموتو یوریتومو موفق بوبوسته ایتا سیاسی قودرت بدست باوره و شوگون جاجیگاه خوره چکونه. یوریتومو کاماکورا سلسله تاسیس بوکوده و اونه فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز بوبوسته. یوریتومو حکومت دورون، قودرت و مناصب ساموراییین دست نکفته و اوشان ژاپون جامعه میان قوت بیگیتید. قرن شانزدهم میان، تویوتومی هیده یوشی (1598-1537) شوگون بوبوسته. و پور جنگان دورون پیروزا بوسته و خورقیان دشکنه و همه کوکا‌هانه فوکوردانه و ژاپون ایجایی وجود باورده. و ایتا طبقاتی نظام وجود باورده و دستور بدا فقط ساموراییین تنید خوشانه شمشیرانه بدارید. سابقه زما‌ت، وختی جنگ نوبو و صلح و آرامش بو ساموراییین کشاورزی یا کاکلف کار گودید. هیده یوشی بوکفته کی ساموراییین دو راه ویشتر نرید. یا کشاورز ببید یا سامورایی بمانیدو هیده یوشی، ساموراییین فرمان بدا کی یا کشاورزی و بجارکار بوکونید یا اگر تصمیم بیگیتید سامورایی ببید قدیان و کله بستان دورون، خله‌بران (ساموراییین) امره زندگی بوکونید. هیده یوشی قانونی وضع بوکوده کی فقط ساموراییین تنستید خوشانه امره شمشیر بدارید. ا طبقاتی نظام کی هیده یوشی چکوده، نوکوکاوا ایاسو زما‌ت قوت بیگیته.

ادو دوره میان (1603-1867)، ساموراییین، ژاپون جامعه میان، جاجیگاه خاص و موهم بوبوسته. قبله ایتا سامورایی، کشاورزی، پیله وری یا بازار مجی گودی. ساموراییین همه تان ایتا کله بست یا قله دورون زندگی گودید و اوشانه ارباب و چکنه اوشانه دس اکوف بچ فدایی. باخی ساموراییین ایسا بید کی ارباب یا چکنه

نشتيد. اوشانه دوخاديد روڼين. اُ جرگه كې اوشانه نام روڼين بو اډو دوره ميان پور مشكل وجود آورديد و آشوب و جنايت كوديد. بعد سكي گاهارا جنگ كې توگوكاوا كوگا پيروز بوبوسته و بتستيد خوشانه رقيب د شك بديد. ژاپون 250 سال صلح ميان دواړسته و توگوكاوا كوگا واستی دوشمن و رقيب نيسا بو و همه تان جوخوخته بيد. هغه واستی جنگستن اهميت و مبارزه چم كم بوبوسته. پور سامورايين سياستمدار، معلم و بازيگر بوبوستيد. وختی ميچی دوره فرسه و فنوداليسم، ژاپون ميان خاتمه بيگيسته. سامورايي هميشه واستی ژاپون جامعه ميان ديمه بوبوسته.

ژاپوني شمشير

ايتا شمشير ايسه كې مردوم اوڼه امړه سامورايي شناسيد. قديمی ژاپوني شمشير (نارا دوره) ميان، چوكوتو نام بو كې پهن تيغه دشتی. ولې نهصد سال اخير ميان، ويشتړ شمشيرانه خميده تيغه امړه چكوديد. ا شمشيران نام (اوچيگانا) و (كانانا) بو. او زمات ميان، دونا کوچي شمشير وجود دشتی كې اوشانه نام واكيزاشي و نانتو بو. پور سامورايين دونايي هم کوچي و هم پيله شمشير استفاده كوديد. مثله هم واكيزاشي و هم كانانا. تركيب ا دو شمشير سامورايي سمبل بوبوسته. وختی ايتا سامورايي دونا شمشير ايتا دراز و ايتا پاچ اوسادي خو امړه حمل كودی اصطلاحا دوخاديد دايشو (يعنی پيله دانه و کوچي دانه). اډو دوره ميان فقط سامورايين اجازه دشتيد دايشو بداريد.

يومي

يومي ژاپوني پيله كمان نام ايسه. يومي سنكوکو دوره جه رونق بكفته. وختی سامورايين نانكاشيما توفنگ (ژاپوني شمخال توفنگ) امړه آشنا بوبوستيد. ولې پور سامورايين ايسا بيد يومي امړه به عنوان ايتا ورزش استفاده كوديد. يومي جنس چكوده بوبوسته بو جه بامبو، چوب، ني و چرم. يومي تير پينجاه تا صد متر بيگاده بوستی. يومي امړه اسب سر ويشتړ تير بيگاديد كې ا ورزشه دوخاديد يابوسامه.

پيشدار

ژاپوني پيشداران نام ياري و ناگينا ايسه كې سامورايين اوشانه امړه جنگستيد. ياري ايتا پيشدار بو كې جنگ دورون ناگينا جانشين بوبوسته. ياري ايتا انفرادی سده نوبو بلكه ايتا جرگه آشيكارو (پياده خدېر) كې

داوطلب سرباز بید اوہ امرہ جنگستید۔ پیش دار نسبت بہ شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع پیادہ و سوارہ جوکو بختر بو۔

انسان دا جوز دد پلہن والے دو پیراں تے چلن والے بن مانساں دے نیر نال اے تے سدہا کھلونا، دوپیراں تے چلنا، ہتھیاں تے اوزاراں دا ودہیا ورتن، اک وڈا دماغ تے پوٹیاں رھتہاں ایہدیاں اچیچیاں صفتاں نیں۔ ڈی این اے تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان جڑدے افریقہ دے پاسے توں 200000 ورے پیلہں تریا تے 50000 ورے پھلے اپنے ہندے نویں پنڈے تے سوچ دے وکھالے تے ایڑیاں [1]۔ دوجے آکو مانس نوں سا منے رکھو تے ایدے کول اک بہت ودیا تے وڈا دماغ اے۔

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے رپھڑ مکاسکدا اے۔ سوچن دے ایس ودویں ول نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد ہتھ نیں جتاں نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے کسے وی ہور جیون دے مقابلے وچ ودیا اوزار بنا تے چنگے ول نال ورت سکدا اے۔ ہور وی اچی پدہرا دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے سیانف [2] اوہ اکہن نیں جیہڑیاں کہ اوہنوں 'بندہ' بنادیاں نیں۔ انسان سوائے انٹارکٹیکا دے سارے براعظماں تے ریندا اے۔ زمین تے انسانی گنتی ست ارب توں ود اے [3]۔

اج دے انسان دا ٹانچہ تے پنڈا پرانا سیانا مانس توں وشکارلے پتھ ویلے وچ 200.000 ورے پیلہں افریقہ رچ وکھالے وچ آیا [5]۔ تیسرے پتھر ویلے دے مذ تے 50.000 ورے پھلے اپنی ہن دی سوچ تے رھتل : اپنی بولی تے موسیقی نال انسان نے اپنا آپ دسیا۔ افریقہ وچوں انسان 70.000 ورے پھلے نکلیا تے ساری دنیا تے پھیل گیا تے اپنے توں پھلے دے پرانے انسانی مانساں نوں مکادتا۔ 40.000 وریاں وچ اوہ ایشیاء یورپ تے اوشیانا تے پھیل گیا 14.500 ورے پھلے دے نیزے تریزے اوہ اتکے تے دکھنی امریکہ تک ایڑ گیا [6]۔

10000 ورے پھلے تک انسان دا گزارا شکار تے سی۔ وائی بیجی دے ٹرن نال انسان کول کھان پین نوں فالتو شیواں جیدے نال ببار تے کاروبار تے۔ دہانیاں دے اوزاراں دا بنن تے ورتن تریا۔ ڈنگراں نوں پھڑ کے پالیا جان لگیا۔ 6000 ورے پھلے مصر عراق تے پنجاب وچ رھتہاں تے سرکاراں دی نیو پئی۔ فوجاں دی بنان دی بجائو لئی لوز پئی تے دیس دا پرہندہ چلن لئی ایس کم دے ٹوک رکھے گئے۔ کم دیاں شیواں لئی دیس اک دوجے دا ہتھ وی ونداندے سن تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گئیاں۔

پرانو يونان اک مڏلي رھتل سي جتھوں ٺوڪراج، فڊسفي سائنس اولمپڪ ڪھيڏاں لکھتاں تے ڌرامه 2000 توں 3000 ورے پھلے ٺرے[7]۔ ليندے ايشيا، توں يھوديت تے هندستان توں بھندو مت وڏياں تے مڏلياں مزھبي سوچاں سن۔ پڇھلے 500 ورياں وچ يورپ وچ پرنٽنگ پريس دے بنن ھور نوباں چيزاں بنن تے اک انقلاب لے آندا۔ يورپي ڪھوجياں تے دنيا ڪھنگالدي تے ساري دنيا تے يورپ تے مل مار ليا۔

20ويں صدي دے انت تے انفارميشن ويلے دا مڏ بجن تے دھيا اک نويں ويلے وچ آگئي تے اک دوجي نال جڙئي۔ ايه دنيا هن اک پنڌ وانگوں آت۔ ايس ويلے 2 ارب دے نيزے انسان انٽرنيٽ نال اک دوجي نال جڙتے ھوئے نيں[8]۔ 3-3 ارب لوڪ موبائل فون ورت رنن نيں[9]۔

انسان دا قد نسل جغرافيه ڪهان پين تے ڪم نال جڙيا آت۔ اک جوان وشڪارلے ناپ دے انسان دا قد 1.5 to 1.8 ميٽر (5 to 6 فٽ) ھو سگدا آت اک انساني مادھ دا چوڪھ 54-64 ڪلوگرام تے نر دا 76-83 ڪلوگرام ھوندا آت[10][11]۔

جنا زباني دے ملن نال زباني يا مادھ اندر نيانه دے ھون دا ڪم ٿرڊا آت تے 9 مھينياں مڪروں اوھ جمدا آت۔ انسان دے نيانه دا ڄمنا دوجي بن مانساں نالوں چوڪھي درد والو ھوندا آت تے ايدے نال موت وي ھوسگدي آت[12]۔ ايدا وجه انساني نيانه دے سر دا وڏا ھونا تے دو پيراں تے چلن باجوں زنانه پيلوس ھڏياں دا تنگ ھونا آت[13][14]۔ نيانه ڄمن تے زبانياں دے مرن دي ڪنتي غريب ديساں وچ زياده آت[15]۔ امير ديساں وچ ڄمے نيانه دا چوڪھ 3-4 ڪلو (6-9 پاؤنڊ) تے قد 50-60 سينٽي ميٽر (20-24 انچ) ھوندا آت۔ غريب ديساں وچ ڪاڪے دا تھوڙا چوڪھ ھونا اوھناں دے مرن دي وڏي ڪارن آت۔ انساني نيانه ڄمن ويلے بالڪل بے بس ھوندے نيں تے 12 توں 15 ورياں دي عمر وچ جنسي ناپ نال وڏے ھوندے نيں۔ انسان دے جين دي عمر وڪھرتے ديساں وچ وڪھري آت۔ امير ديساں وچ زياده تے غريب ديساں وچ تھوڙي۔ ھانگ ڪانگ وچ جنيا دي ايجورج عمر 78.9 تے زبانياں دي 84.8 آت۔ سوازي لينڊ وچ ايه 31.3 آت[16]۔ اک فرانسيسي سواني جين ڪالمنٽ نوں 122 ورے دي عمر نال سب توں زياده عمر دي انسان منيا ڪيا آت[17]۔

ڪراچي (اردو: ڪراچي، انگريزي: Karachi) پاڪستان جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي، تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و اقتصادي مرڪز آهي۔ ڪراچي جي رهواسي، ڪي ڪراچيائيٽ سڏيو ويندو آهي. ڪراچي دنيا جو ٻيون وڏو شهر آهي[3]۔ ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ جو گادي جو هنڌ آهي۔ ڪراچي شهر وڏي سمنڊ

جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه ۾ قائم آهي. پاڪستان جي سڀ کان وڏي بندرگاهه ۽ ٻيٽي اڏو به ڪراچي ۾ قائم آهي. ڪراچي 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو گاديءَ جو هنڌ به رهيو. ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي گيرن جي بستين مان هڪ جو نال گوڙهي جو ٻوٽ هيو. انگريزن اڻويهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون. 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نو آموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو. ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو. پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هنن جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون. 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي. پوري پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي نڌ ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروھ آباد آهن. ڪراچي کي ان وجه سان ميني پاڪستان (Mini Pakistan) نڍو/پاڪستان به چيو ويندو آهي. ان گروھن جي باهمي ڪشيگي جي وجه سان 80 ۽ 90 جي ڏهاڙين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو شڪار رهيو. بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي. اڳوڻهين صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي. ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي. ڪراچي درياءَ سنڌ جي ڏهاني جي اترين حد تي واقع آهي. شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو. ڪراچي 24° 52' اتر ۽ 67° 03' اوڀر تي واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءُ ٽڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَوَ 40 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل بگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهو شهر نٿو ۽ سنڌ جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سندو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فارهائيٽ جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فارهائيٽ رهندو آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي. هن وقت سندو درياءَ مان نازو پاڻ نه ملڻ ڪري سندو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سندو ٽڪور جا تمر بيلہ ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيندان جي جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سندو ٽڪور جا تمر بيلہ جيڪي اڳي ۵۰۰ هڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو ۵۰۰ هڪٽرن تائين محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽ ٻلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ جي ڪاري پاڻي ۽ سندو درياءَ جي مٺي پاڻيءَ جي ميدان تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي. اهڙو صفحو جوڙڻ لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٿاڻيپ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادِي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ جو back بٽن ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاءِ اڻ ٿيل ٺاهيو. هن صفحي جي سوانح ۾ توهان جو آءٌ بي پتو درج ڪيو ويندو.

سند، جنهن جو صحيح اچار ”سندو“ آهي، سو شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط اچار انهيءَ ڪري قائم رهيو، جو اهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اُچارن ۾ اهڙي ڦيرڳهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه السلام کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾ ”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد ۾ ”سند“ جو نالو انهيءَ ملڪ تي پيو، جنهن کي سندو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رچائي ٿو، يعني اهو ملڪ انهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو. جنهن منجهان اُهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي، جو سند جي سر زمين درياھ شاهه جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي درياھ شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي، سندوءَ جي پاڻي ڪٿو ڪٿو ڪري آئي ته ته مان تهه رکي جوڙيو ۽ ٿانڪو ڪيو آهي. جنهن پٽيءَ کي اڄ اسان جا پير لٽائين ٿا، سا اُها ساڳي پٽي آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا

ٺاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل ٿو. جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير سڌاري سنواري. هڪ سنئين سڌي ميدان جي شڪل ۾ ماڻريءَ جي ڇيڙن تائين ائين پتاري ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو ڇيهه ئي نه هجي فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه صديون اڳ اڄوڪي مٿاڇري کان ڪجهه ڦٽ هين هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميلهه اڄوڪي هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو. باقي ان جي مٿاڇري جو مهانڊو، ان جا هڪ يا ٻئي پاسي ان لڪا ههه اڄوڪي ڇتي ۽ بلڪل واضع مهانڊي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پر اهو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪئي، پر پهريائين پر وارين سر زمينن تي نظر ڦيرائي وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماڻريءَ جي ڪاپي پاسي، يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن ۾ لهڻيتو ٿي سو، ميل سج ئي سج آهي ۽ جيڪو هري هري ڇڙهندو، وڃي ابو ٺڪريءَ ۽ اوائلي ٺڪرن تي کڻي ٿو. جمرانوءَ جي منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ٽڪن کان ويندي ڪڇ جي رن تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو ٽڪر ائين واضح ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو ڪير- واريءَ جا دڙا ائين اوچتو نروار ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنواري ميدان ۾ ڇين جون قطارون. پريان اُتر ۾، واريءَ جون پتون ڪڇي ۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي لپٽ وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٺڪرن جي وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف مَول منڍ وارا آهن، اصل ويڇو ٺهڻي پاڻي ميسارجيو وڃي. ائين ڪئي ڇنڇي ته ٺهڻي لپڪي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين پاڻي ۾ وارياسي جي سنڌي جو هيءَ فرق ٿڪن- اولهه جي چوماسي جي ٻل ٻل ۽ گهاٽيءَ وڌيءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو. ساڄي يا اُلهندي پاسي کان اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪرائين ماڻرين جي ڇيڙي جي سنوت ۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان جي اندر ڦٽلجي ويندڙ ٺاڪرو علائقي تائين هليون وڃن ٿيون. پرحقيقت ۾ ان مٿاهين پٽ سان هڪدم لڳولڳ زمين ٺڪرين تان وهي آيل ٿي منجهان ٺهيل آهي. اها سنڌوءَ جي لٽ کان بلڪل نرالي ٿئي ٿي. اهو تر جنهن کي مڪاني طرح ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي پاڻي سوڙهو آهي، سو سليمان جبل ۽ ٻوهن لڳ کان ٽڪن طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي، ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو پاڻو سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو جيڪي مٽيءَ جهڙيءَ مٽيءَ جو تراڪڙو بيان آهي، جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هجن جي برابر آهن. اهو بيان هڪ قدرتي روڪ آهي- اهڙي ئي اڏول، جهڙا اُهي جبل، جيڪي ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان

بيان جي ڪري ئي ڪجي، جو هيءَ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ٽڪن اوڀر وارين ايراضين جي بدران اتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪجي جي اولهه ۾ جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٽڪري سان عجيب مشابهت رکي ٿو. پراڻي ترتيب سان: يعني اترين ڀاڱو ڪجيءَ جي چيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر ان پگل ڪوٽ ٺاهي ٿو. جڏهن ته منڇر کان ٽڪن طرف ڌار ڌار ٽڪرو چير نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سٺين پٽ جون ايراضيون آهن. ۽ سمورو تر ٽڪن ڏانهن هلندي، هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اڇاڙيءَ ۾ گهڻو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب ندي ۽ ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪپر کان ساڻيڪو ميل اتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾ وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل لت منجهان جُڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل ڪجيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان لاڳاپيل پر گهڻو ڪري ان کان ڌار رهيو آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون ان سر زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. انهن چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني ڪاڇي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ ڏي هلن“ جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر زمين، جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تائين آهي. اڄ جيڪو پڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر بگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”ننڍو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهه تي منيان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺانهين ماڻهن جي وچ ۾ حيرت جهڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٽي پوو-وچوٽ ٽڪرا- ٻٽ ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڳي کان ڪاٻي ڏسن ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماڻهيءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي. آبهوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. ڪو سنڌ وائي موٽر رستي سوڌي کان قاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه

ياڼو لتاږي، لښا جي ريگستان اندر ويندو. نه کيس منزل بمنزل ايتري مشابيهت ڏسن م ايندي. جو هو سمجهندو ته ريل تي ڪراچي کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. البته کيس نيل ڏيٺا کان مٿي وارو تر سٺو ماٿريءَ جي پيٽ م ڪجهه سوڙهو لڳندو: ۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويگرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياھ سان گوني ڪنڊ ٺاهيندي، ڪيتريون به ماڻون ڪيون، نه کٽي به سٺو ماٿريءَ جي ويگر سٺ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سڀلڻ د ڪونڙ وٽ د وٽپور ولسوالۍ په يوه روشن فکړه پښتنه کورنۍ کې له نن نه ۲۵ کاله مخکې دې نړۍ ته سترگې پرانيستي. کله چې افغانان جگړو وځپل او دې ته يې اړ کړل؛ خو د سر پنا لپاره له هېواده بهر ډکړ شي. د سڀلڻ پلار هم دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته کډه وکړي. د وږکتوب خاپوړي يې يې هلته وکړې او له هغې وروسته، يې پلار د يو ښه را تلوونکي د جوړولو په خاطر په يو ښونځي کې ورته داخله واخيسته. کله چې د ښونځي له لومړي پړاو ووت يعنې د منځنۍ ښونځي يې پيل شو. ورسره يې په ښونځي کې د معارف پېژندنې، ستاينې، او داسې نورې ترانې، نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به يې د سټيج په سر ويلې. کله نا کله به يې د سټيج نطاقي هم کوله، چې د ښې کارکونکې له امله يې ښوونکوي د يو تکړه او با استعداد شاعر په سترگو ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين سڀلڻ په د ترانې په گروپ کې ډېر مخکښ وکړ. د ترانې سرټيم او له هغې وروسته د ټول سټيج کنټرولونکي او جوړونکي شو. له هغه وخته يې دې شعر له لوستلو سره ډېره مينه پيدا شوه. د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې لوستل او خوند به يې ترې اخيسته. په همدې ترتيب يې ښونځی تر دولسم ټولگي پورې ورساوه او د فراغت سند يې تر څه کړ. کله چې بېرته خپل گران هېواد افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په څېر يې له شعر او شاعرۍ سره مينه وه. د سندرو اورېدلو ته به يې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره يې په رسنيو کې کار پيل کړ.

د نورو کارنو ترڅنگ يې ځينې تفريحي خپرونې او ورسره يې د شعرونو په ديکلو مه کولو کې هم ونډه اخيسته. د شعر په ديکلو مه کولو کې ډېره ښه وړتيا لري، خدای ج ورته د ښې څېرې سره ښکېلې ځواني او ښکلې اواز هم ورکړی، چې د اواز او ليدلو مينه والو يې خورا زيات دي. له همدې ځايه وو چې د شعر او شاعرۍ پکړنه يې را ودانگه. ډېرې شعرونه او غزلې يې وليکلې، خو په وينا يې زړه يې پرې اوبه نه دې څښلي، خو يې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب کړي. خو اراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار ولري. يوازې دومره وخت پاتې چې خپل شعرونه د شعر په ټکر کې وتلي او تل شاعرانو او استادانو ته

وښايي. د هغوې د خوښې مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او مينه والو ته به يې وړاندې کوي. د تلويزيون په پرده ډېر ځله د شعر په ديکټومه کولو، او نورو تفریحي خپرونو په وړاندې کولو سره لیدل شوی. له اکت کارې سره يې ځانگړې مينه وه، چې دې مينې او علاقه تر دې را ورساوه، چې بايد په راتلونکي کې په فلمو نو او ډرامو کې هم کار پيل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي ستورو او د هغوې له حرکتونو سره يې زړه پورې توب خورا زيات وو، هميشه به يې هڅه کوله له ځانه سره داسې اکتونه وکړي، خو په دې مطمئن شي، چې کوله شي په فلمونو او ډرامو کې هم کار وکړي، ليدونکو او ننداره کونکو ته ځان د يو تکړه اکت په بڼه رو وپېژني نه يوازې فلمونو او سريالونو سره مينه يې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې ته و هاخواه، چې باهڅره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادو الو ته د وخت انځورنه روښانه کړي او د خلده صي له رې چارې يې ورته په گوته کړي. سېلاب له دې وروسته په پېښور کې د په دوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولو او شونتيا پايې يې تر ډېره ورته مثبتې وې، د ليدونکو لخوا ورته د ستاينې صحنه څرگنده شوه، ښه به جوړت سره يې وويل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ څنډ نه کوم. د مله له او سوره په نامه يې په دوه تلويزيوني سريالونو کې کار کړی، په ليدو يې په مينه والو کې خورا زيات والې را غلی. له دې وروسته يې د ښه کار په پايله دا ورته څرگنده شوه چې اوس کوله شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول کېږي په برياليتوب سره يې تر سره کړي، نه يوازې دا چې په سمه توگه به يې تر سره کړي وي. ورسره به د مينه والو لخوا ډېر وستايل شي. اباسين سېلاب وايي تر اوسه د افغانستان د سينمايي فلمونو لپاره هېڅ کار نه دی شوې، سېلاب هيله لري خو په را تلونکي کې د خپل هېواد سينما ته هم پام وکړي، خو د نور هېوادونو په شان زموږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسين سېلاب چې غواړي يو تکړه او مشهور فلمي ستوری شي، د تلويزيوني سريالونو سره زياته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سينمايي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب ريښتيا کېدل ښکاري او هڅه کوي، خو په هر قېمت چې وي په سينمايي فلم کې د يو غوره اکت په بڼه کار وکړي. په را تلونکي نژدې وخت کې به په دې وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سينمايي فلمونه جوړ کړي. سېلاب په دې هڅه کې دی چې څنگه وکوله شي، د افغانستان سينما ته وده ور کړي. او په را تلونکي کې په افغانستان کې د ښه سينمايي فلمونو ننداره کول پيل او ډېر مينه والو را پيدا کړي. د نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شاروخان او په پښتو فلمونو کې، جهانگير خان په گوته کوي. د هغوې ټول اکتونه ورته په زړه پورې دي، کله يې چې نوی فلم را شي د دوی په خاطر يې

ضرور کوري، خوند او پند ترې اخلي. او کوهۍ شي په ډېر کم وخت حتی په يوځل ليدو هم د دوی تقليد له خانه سره وکړي. خو اباسين سېلاب وايي. دا بې يو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مينه وال يې د اوس په پرته کوهۍ زيات شي. ورسره د تمثيل په بارک کې هم ډېره خوشبيني نيسي او وايي: که وشول په راټلونکي وخت کې به د خپل تمثيل کولوو نه کوهۍ ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس په شمشاد نکويزون کې ځينې تفرحي خپرونې په مخ وړي، چې زياته برخه يې په کې د تمثيل کول دي. او دی هم له تمثيل کولو سره ډېره مينه لري. د داسې تمثيل کولو وړتيا لري چې ډېرې تمثيل کونکي او د د تمثيل مينه وال به يې ځای و نه نيسي. په اوس وختو کې يې ډېر وخت تمثيل نه ورکړی. نه يوازې تمثيل او فلم جوړلو سره مينه او علاقه لري، ورسره د گڼ شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او شعرونه هم ډېکومه کوي، چې په دې سره يې کوهۍ د اواز مينه والو په څو برابره زيات شوي. تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له احساس ښک پيغام ولري، تر ډېره يې خلک خوښ کړي، لومړۍ پرې د ده او بيا د اورېدونکو او مينه والو زړه پرې اوبه وڅښي. د شعر په ټوله مانا، ترڅ او ديزاين غور کوي. ښه په شوق يې له خانه سره په څو څو ځله تکرروي، کله چې په دې ويوهېږي چې اوس يې اورېدونکي د زړه له تکه خوښوي، يو ډول اثر پرې کوهۍ شي. مخکې له دې چې انتخاب يې کړي، له هغه شاعرانو ملگرو سره پرې مشورې کوي، چې په شعر او شعاري ډېر ښه پوهېږي. د هغوی په انتخاب او بيا يې د ويلو ترڅ په خپله رونه برابروي. په داسې انداز يې وايي لکه څرنگه چې د شعر له لوستلو سره ښايي. ډېر زيات شعرونه يې ډېکومه کړي، چې اختر په نامه ډېکومه کړی شوی شعر يې ډېر زړه جزونکی، او د دې د ښې وړتيا ټاټونکی دی. د دې شعر ډېکومې په مينه والو او اورېدونکو څه بيل شان اغېز وکړ. ډېرېو خلکو د يو رېښتې صحنې ليدل انځورول، او خورا مينه يې ورسره پېده کړه. دېته ورته ډېر نور شعرونه يې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره ډېکومه کړي، چې د هر يو خوند يې د يو بل په پرته زيات دی. د خلکو په زړونو کې يې ځای نيولی او د بيا ځل اورېدو لېوالتيا يې نيسي. همدا دی چې ډېری شاعران د افغانستان جنگ له اباسين نه مشر کني او بيا وايي چې: دی په ښه طريقه کوهۍ شي. د تېرو بډامنو وختونو انځورنه مينه والو ته په شه شان سره وړاندې کړي. دا ورته وښايي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه کړولي. ورسره دا هم ورته ښايي، چې څنگه کوهۍ شو دې جنگ جگړو ته د پای ټکی کېږدو، او سوله را ولي. لکه مخکې چې مو يادونه وکړه، اباسين سېلاب هم فلمي ستوری دی ورسره يو تکړه سندرغاړی هم دی، د سندرو ويلو پوره وړتيا لري: خو دا چې تر اوسه يې ډېرې کمې سندرې

ويلى، علت بې د وخت نشتوانو بې. دا چې پە رستيو كې هم كار كوي ورسره شاعر او دېكلومه كونكى هم دى. نه شي كوكه پە يو وخت كې تول كارونه سرته ورسوي. كه خە هم مخلويشت به بې ورته جوړ كړى وي. خو وايي چې د رسمي چارو د زياتېدو له امله د سندرو ويلىو ته كوكه س رسي نه شي كوكه. خوان شاعر طاهر شر صابى يو بېكلى غزل بې پە خپل خوږ اواز او د موسيقى پە ساز او سرور سره، پوښلي اورېدونكو ته وړاندې كړه. د سندرو پە هنر كې همدا سندره وه چې سېلې بې پە يو ستر شهوت ونازاوه. دا غزل چې شر صيب: پە كوم انداز ليكلى او خە انخوړ بې پكې نغښتي. سېلې بېا اورېدونكو ته داسې روښان كړى. چې پە همغه انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه كړى. چې مطلقه بې داسې ده، خواني دې رانه، خوږه لونه، خوانيمرگه غنم غوندي رېبې مې ړنگه بنگه خوانيمرگه كله چې خلكو دا سندره واوږېده پە زړه كې بې د اباسين سېلې د دې هنر د پرمختگ لپاره هېلې زياتې شوې. داسې را تونكى بې ورته انتخاباوه چې نوموړى به پە ډېرو سندر غاړو كې د غوره سندرغاړي لقب خپل كړي. شاعران او هنر مندان بې د دې لومړي قدم پە اخيستو ډاډ وركوي، كه دى كوكه د خپل دې هنر ته وخت وركړي. بې له شكه چې هنر به بې وده كوي، پرمختگ به كوي. او خپلو اهدافو ته پە ډېر ژر ورسېږي. هڅه خوب چې بې د دې هنر پە اړه ليدلى وي. تر ډېره به بې تعبير ته ورنژدې شي. حتى پوره به شي. اباسين سېلې ۲۵ كاله عمر لري. اوس كوكه نوى خوان دى. واده بې نه دى كړى؛ خو بيا هم پە خپل هنر كې د پرمختگ لپاره بې پلار او ورونه ډاډېرېنه وركوي او تشويقوي بې.

نه وړوژ ملىتميزنك نېسل نه نه نو كې بايرمى. نه بېنه بايرمى. نه مگه بايرمى. نه نه ريكه بايرمى.

نه ده بيات - سەنەت بايرمى قانارلىق كۆپ مەنەلىك مەدەنىيەت بايرمى بولۇش سۈپىتى بىلەن. ئەڅ

قەدىمى ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ھادىسىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ دۇنيادا مىلادى، قۇربان ھېيت، چاغان قاتارىدا سانلىدىغان تۆت چوڭ بايرامنىڭ بىرىدۇر.

نەۋرۇز بايرىمىنىڭ ئىران ۋە تۇران دىيارلىرىدا بېشى يىل بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا 2600 يىلدىن ئاشقان بولۇپ، بۇ بايرامنى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ھازىر 400 مىليوندىن ئاشىدۇ. نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە شەكىللەنگەن نورۇز مەدەنىيىتى ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ ماددىي مەدەنىيلىك بىلەن مەنىۋى مەدەنىيلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولۇپ كەلمەكتە.

ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە نەنەنىۋى مىللىي بايراملارنىڭ بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر

قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار، تاجىك قاتارلىق قەدىمىي مىللەتلەرگە ئورتاق تۇر.

ئەجدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە، << قۇياش ھارۋىدا ئولتۇرغان ئىلھ. بىزگە كۆرۈنىدىغىنى ھارۋىنىڭ چاقى. ئىلھ كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورۇتسا، كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ يەنە بىر چېتىگە ئۆتىدۇ. ئۇ يەرتىگىدىن ئۆتكۈچە جىن - ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ >> دېگەن ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە كېچىسى گۈلخان يېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ گۈلخاننى دانىرە قىلىپ ئۈسسۈل ئويىناپ، ئىبادەت قىلغان. كېيىن ئىبادەت ۋاقتىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىدىغان كۈنگە توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجدادلىرىمىز نورۇزنى قۇتقۇق كۈن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ كىرىش ۋاقتى شەمسىيە كالىندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل كىرگەن كۈنگە، مىلادى كالىندارى بويىچە 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، يەنى، كۈن بىلەن تۈن تەڭلىشكەن كۈنگە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز بۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ ئالدىپ، ئۇنىڭغا نورۇز (يېڭى كۈن، يىل يېڭىلىغان كۈن)، دەپ ئات قويغان.

نەۋرۇز تەنتەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار پەسلىگە ئۇلىشىپ، ئوۋغا چىقىش، مال - ۋارانتىرىنى كۆكەمگە كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا كىرىشىشتىن ئاۋۋال ئىش - ئوقىتىگە ئۇشۇش، بەرىكەت، تۇرمۇشقا ئاسايىشلىق، بەخت تىلەپ بۇ بايرامنى تەنتەنەلىك ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ تەبىئەت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا باشلىغان، ئىگىز سۈيى ئېقىپ تاغ - ئېدىرلەر، دەل - دەرەخلەر كۆكرىشكە باشلىغان، كىشىلەرگە يېڭى ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش ئېتىلىگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا، نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن زوقلىنىش، تەبىئەتنى سۆيۈش، تەبىئەتنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۈچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئېتىز - ئېرىقلەر، باغلار، يوللار، ھويلا -

ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تۇتۇش قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى كىتىرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشقا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ

باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى سىنىسا، دالىلەردا چەۋەندازلار بەيگە، ئوغداق تارتىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر

ئاتىرىنى كۆز - كۆز قىلىشىدۇ؛ دارۋازەلەر مۇنەللەققە تارتىلغان دارغا چىقىپ، مەپارەت كۆرسەتسە،

باقمىچىلار ياكى يۇرت كائىنلىرى قوچقار، خوراز ۋە كىلىك سوقۇشتۇرۇش، ئىت تەشتۈرۈش قاتارلىق

جاندارلار ئويۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات - سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى يەنتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ

ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت - مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا

نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان ھەرخىل ئويۇنلارنى ئوينىيدۇ. شائىرلەر نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇناسى

قىلىشىدۇ. ئەلنەغمىچىلەر «**ئون ئىككى مۇقام**» كۈيلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا - دالىنى

بايرام خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۇسسۇل ئوينىيالايدىغانلىكى ئادەم بەس - بەستە

ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز نامان - نېسەنلىكى، سەھەمەنلىكى، مەمۇرىيلىق، ئاسايىشلىقنى، ئىناقلىق، ئۈمىدلىقنى

تەشەببۇس قىلىدىغان، مەھسەر چەۋەندازلارنى، ئىلھامى قايناپ تۇرىدىغان شائىر - قوشاقچىلارنى

ئالدىدىغان، باھالەيدىغان، ناخشا - مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان،

يېڭىلىقلارنى كۆرەك قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ، ۋەتەنپەرۋەرلىكنى ئۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى ئىلىم -

مەرىپەتكە ئۈندەپ، ئىناق جەمئىيەت ھەرىيا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا خۇشاللىق بىلەن كۈچ -

ئىلھام توپلاپ، ئىشقا پۇختا ئاتىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك

رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 - ئەسىردىنلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ

ئاتىلىشى ئادەتكە ئايلانغان، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى

ئاپايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان روما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچىيەن (مىلادىدىن 145 - يىل بۇرۇن تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ئەقىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 - يىلى تۇغۇلۇپ 92 - يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇئەلىسى يىلنامىسى غەربىي رايون ئەقىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ چيەننىڭ خەن سۇئەلىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220 - يىلىغىچە يېڭى سۈڭەن) پادىشاھى خەن ۋۇدىڭغا (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغىغىچە پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ئەقىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا ، دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالىي يول دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن) دىن غەربتىكى روما ئېمپىرىيىسىگە بارىدىغان يول كەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرى ئارقىلىق داشاتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ. بۇ ئاچا يولنىڭ بىرى داشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى لۈئەن ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركەنكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىران ، ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ. مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا بۆلۈنگەن يولنىڭ يەنە بىرى لۈئەننىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ ئۆڭر تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر ، كۇچار ، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، سوغدى ، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى

ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئاڭلار مەملىكىتىگە (كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسوپوتامىيە (ئىراقتىكى دىنجلى ۋە فىرات ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول - شىمالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى تۆگۈنلىرى ھەندەر دەۋرىدىن ئارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئونئۇر ئاسىيا ، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا ، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشىەن ، جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلىرىنى (ئىقتىسادى ، مەدەنىي ، سىياسىي ئالاقىلەرنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھەندەر ، تۈركلەر ، ئۇيغۇرلار ھېكۇمران بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھېكۇمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھەندەر ئارىسىدا ، تۈركلەر بىلەن ئىران ئارىسىدا ، ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش يولىغا قايسى دۆلەت ھېكۇمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن ئاشقىرى ، سىياسى جەھەتتىمۇ ئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەلەتتى. يۇنان يازغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا ، روماغا ئېلىپ بېرىلەتتى. رومالىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر مائىسىنىڭ ئونئۇر ئاسىيالىقلاردىن يالداپ ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى تەكشۈرۈپ چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىنىس (مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە مائىس ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىدە ياشىغان) ماريىنوس بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەندى :

پىتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ، ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار تاغلىرىدىن ئاۋى ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرىسلىر ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولىغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتىر ھىندى دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216 - يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 - يىلىدىن 745 - يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي سۇلالىسى يىلنامىسى ، پېچۇي ھەققىدە قىسسە" دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقتىن غەربكە بارىدىغان يول ئۈچ ئارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلنامىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 - يىلىدىن 612 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى ياڭدېنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 - يىلىدىن 618 - يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭئېغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ مۇھىم ئەھۋالنى ھېساپقا ئالغان ياڭدې پېچۇي ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپتىن سودا ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پېچۇي چاڭئېغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي رايوندىكى (تارىمىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى ، كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن تارتىپ ياۋروپاغىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دۆلەتلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار ، تاغلار ، دەريالار ، خەتەرلىك ئۆتكەنلەر (يول ئۆتكەنلىرى) توغرىسىدا مەمۇرات توپلىغان. پېچۇي ئىتوپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ "غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا شۇ ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن :

"داشئادىن غەربكە قاراپ مېشىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ، بارىكۆل ، تۇراخۇر (ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ياشايدىغان

جايدەر (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايدەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ تەسىس دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىگە ، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يولدا رىڭ يەنە بىر ئونئۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول - تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر ئارقىلىق ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، ئاشكەنت ، سەمەرقەنت ، كىيېۋ ، بۇخارا ، مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يولدا رىڭ يەنە بىر جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ، خوتەن ، قاغالىق ، ئاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا) توخارىستان (ئافغانىستان) ، ئىپتىلاست (ھازىرقى پاكىستان ، شىمالىي ھىندىستان) ، بامىيان (ئافغانىستاندا) ، كىيېۋ (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتكە رىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا بارىدىغان يولدا رىڭ دەۋرىزىسى بولۇپ ، داشاتا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىچۇي تەسۋىرلىگەن يولدا رىڭ تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ يولدا رىڭ غەربىدە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ پايتەختى كونستانتىنوپول (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن تارتىپ شەرقتە كۈرىيىگىچە (ھازىرقى جاۋشيەنگىچە) بارىدىغان يول ئىدى. پىچۇيىنىڭ "غەربىي رىيۇندا يېڭى دۆلەتكە رىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئونئۇرا ، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى ئېنىقلىنىشى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايوندا رىڭ (كاسپى دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايدەر ، ئونئۇرا ئاسىيا ، ئافغانىستان ، ئارمى ئويمانلىقى ، جۇڭغار ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردا بىر بەزى ئالىملار (چەت ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇكەممەلە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش

"شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، خوتەنگە بىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرىغىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە بىلىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتكە رەئىسقا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە بىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرىغىنى مىلادىيە 440 - يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىجاي جاۋا (بۇ بۇددادىنغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ يۇددىست تەرىپىدە ئىسمى بولسا كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن . شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دېيىلىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى ، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر يۇددىست شۈەنجاڭ (مىلادىيە 602 - يىلى تۇغۇلۇپ 667 - يىلى ئۆلگەن) نىڭ "ئۇلۇغ تات دەۋرىدىكى غەربكە سايىپەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۈەنجاڭ تەرىپىدە يۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن تەرىپىدە بېرىپ 19 يىل (مىلادىيە 627 - يىلىدىن 645 - يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ ئويلىغانغا قايىتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، تەرىپىدە ئۆتكەن كۆرگەن - بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ "ئۇلۇغ تات دەۋرىدىكى غەربكە سايىپەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنجى دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"ئۇلۇغ تات دەۋرىدىكى غەربكە سايىپەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۈەنجاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (تەرىپىدە ، تەبەئىي رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجاي جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمنىڭ ئىچىگە بىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن بىلىنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتنىڭ رەت كۆيدۈرۈۋېتىلگەن ، بولمىسا ئۇ ئەجدادىڭىزغا ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما مەلىكە بىلە قۇرۇتنى يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان يىپەكتىن شايى - دۇردۇن توقۇپ ، كىيىم - كېچەك تىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى بىلە قۇرۇتنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىيە 440 -

يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) بىلەن قۇرۇلتىنى خوتەنگە

ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك

توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، ياۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان يىپەك مالىگەرنى

تەتۈۋەپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم - كېچەك كىيگەنلىكىنى ، شۇ چاغدا ردا تېخى جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك

ماللىرىنى بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە بىلە قۇرۇلتىنىڭ

ئۇرۇقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش كېرەك.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى يالغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغدا ردا

رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا ، ئەڭ دەسلەپ

قايسى خەلقلەر توقىغان يىپەك ماللىرىنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللىرىدىن كىيىم - كېچەك كىيگەنلىكى

توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن كىتاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن) ، سىترا بون

(مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ 24 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، خوبىئوس ۋىيگىلى مارۇ

(مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن) ، روما تارىخچىسى فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن) ،

فىلىپپى (مىلادىنىڭ 23 - يىلى تۇغۇلۇپ 79 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، كىداۋى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2

- ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ

يۇرتىنى (خوتەننى ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) دەپ يېزىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى ("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. يۇنان

ئالىمى كىتاس بولۇپ ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرىسلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىترا بون "ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر

بۇرۇن) ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكلاردىن ماكىدونىكى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەين) نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن

ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى ئۇنىڭسىز پىتوسنىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان. سېندىستانغا كەلگەن

ئۇنىڭسىز پىتوس ئۆزى يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم ئويمانلىقىنى "سىرىسلار

دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) توغرىسىدا يۇنان ۋە روما

يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلە ، پىلىنى ، مارىسلىكنوس ، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ بەزىگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىراق ۋە ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى مىلە "مىلەدىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن" ، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە يەنىدىلەر ، سىرىسلىقلار ، سىتسىلىكلەر ياشايدۇ. يەنىدىلەر بولسا جەنۇبتا ، سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا ، سىرىسلىقلار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىتسىلىكلەر بىلەن يەنىدىلەر - ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا ياشايدۇ... سىرىسلىقلار دۇنيادا تەڭرىنى تېپىپلايدىغان سەمىمى ، سادىق ئادەملەر. ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ ، سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" [1] دەپ يازىدۇ. مىلەنىڭ سىرىسلىقلار توغرىسىدا بەزىگەن مەلۇماتى. ئەمەلىيەتكە دەلىللەپ ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا ، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار. (1) مىلە ئېيتقاندا ، ئىندىستان سىرىسلىقلار (ئۇيغۇرلار - ئا) نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلە "سىرىسلىقلار سودا قىلغاندا ، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى خەلقلەردە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "تىلىسز سۇدا" نى كۆرسىتىدۇ. [3] مىلە "سىرىسلىقلار مالنى قۇملۇققا قويىدۇ" دەيدۇ. مىلە ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى قۇملۇق - چۆلنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى تېررىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددىي ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ يەمىمىسى بىلىدۇ.

ئەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنى "ئەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى مىلە بەزىگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىنى مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر.... ئۇلار كىمخاپ ، تاۋاق - دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ.... سىرىسلىقلار مۇكەممەل ، تارتىنچاق كېلىدۇ." [4] پىلىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلىقلار ، بوي - تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز ، چاچلىرى قىزىل ، كۆزلىرى كۆك ، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن بارغانلار ، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن بارغانلار ، ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ ، سىرىسلىقلارنىڭ ماللىرىنىڭ يېنىغا قويىدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال ئالماشتۇرۇلىدۇ."

[5] پېلىيىنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا ، سىرىسلىقلارنىڭ يىپەك ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە پېلىيىنىڭ ، سىرىسلىقلارنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە. بۇ ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا بىكمۇ يېقىن بولغان ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز ، قىزىل چاچ" [6] دەپ يازغان بولسا ، قىرغىزلارنى "چىرايى ئاق سۈزۈك ، قىزىل چاچ ، كۆزلىرى كۆك" [7] دەپ يازغان. پېلىيىنى ، رىم ئات سۆڭەكلىرىنىڭ ئەيشى - ئىشرەت ، كەيپ - ساپاغا بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ ، بايلىقلارنى مەدەنىيەتتىن ئارتۇق بىزۇپ - چېچىپ ، ئەخلاقى جەھەتتە بىكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى ، ئۇلارنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ ئاۋار - دۇردۇنلاردىن تىكىلىدىغانلىقى ، سىرىسلەر دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ئۈچۈن رىم تىللىكلىرىنىڭ (ئالتۇن بۇلىرىنىڭ - ئا) سىرىسلىقلارنىڭ قولغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا مەسىرەلىشىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "دۆلىتىمىزنىڭ تىللىكلىرىدىن مەسىرىستان سىرىسلەر دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە مەھر يىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون سىتېر كىيىس (رىم تىللىكسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ بۇلار ، دۆلىتىمىزنى ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى دېمەكچى) نىڭ بۇزۇپ - چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ." [8] پېلىيىنىڭ "تەبىئەت تارىخى" دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا ، روما ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەيشى - ئىشرەت ، كەيپ - ساپالىق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا ئەزىم بولىدىغان يىپەك ماللارنى سىرىسلىقلاردىن ئالغان بولسا ، دورا - دەرەمەك ، ئۈنچە - ياقۇتلارنى مەسىرىستاندىن ، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك مەھر يىلى روما بۇلىدىن يۈز مىليون سىلىستېركىيىس (رىم تىللىكسى) روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىسلىقلاردىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ، مەسىرىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن ئالىدىغان دورا - دەرەمەك ، ئۈنچە - ياقۇت ، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يونان ئالىمى كىلەۋدى پېتۇلىمى "جۇغراپىيە" ناملىق ئەسىرىدە ، سىرىسلەر دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ تەبىئىي شارائىتى ، قانداق خەلقلەر ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازدۇ : "سىرىسلەر دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىلىستىيە بولۇپ ، ئۇ ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ سىرتىدا ، شىمالىي چېگراسى نامسىز يەر..... شەرقىي چېگراسىمۇ نامسىز يەر.... جەنۇبىي بولسا ، مەسىرىستاندىكى گانگى دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن

چېگرالىنىدۇ." [10] پىتۇلىمىيى ، سىرىسلىرى دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلىرى دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس () دەرياسى بولۇپ ، ئۇ ئاۋىستان ۋە ئاسىران () تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى باۋتس دەرياسى بولۇپ ، ئۇ ئاسىران () ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس () تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ.[11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى ، كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پىتۇلىمىي ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتۇلىمىي ئۇيغۇرداس دېگەن ، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خاھس. يۇنان ئالىمى ماركسىللىنوس (مىلادىيە 380 - يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا : "شەرقتە سىرىسلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئىي توسۇقنى شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىسلەر شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى ، كەڭتاش ۋە باي. غەربتە سېستىيە بىلەن چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن پامىر تاغلىرى كۆزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگراسى ئېگىز ۋە كانىي دەرياسىغىچە بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ ئەمەلىي ئېگىز ، يوللىرى تىك قىيالىق ئىگىز - بۆگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك ، ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە باۋتس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ... سىرىسلەر تىج ياشايدۇ. تەرىپى قورال - ياراق تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇھەممەد ، ياۋاش ، قوشنا دۆلەتلەرنى پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل ، ئەۋاسى ساپ ، پاكىز ، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ. قانلىق بوران چىقمايدۇ. ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى كۆرگىلى

بولمايدۇ." [12] ماركسىللىنوس يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلەر ئاددى - ساددا ياشاشقا ئادەتكەنگەن. ئۇلار خالىي جايدا ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش - كېلىش قىلىشنى ئانچە ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر - بىرىگە بېقىلىشىپلا باھاسىنى توختىتىدۇ. كەپكەشمەيدۇ. ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ." [13] يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن

كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇكەسنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقتىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى. يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى) دەپ تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئىي شارائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللىرى ، ئېقىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر بىلەن ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلىرىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان خەلقلەرنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ ئىرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئىگەر ، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلىمىغان بولسا ، "جەپاننىڭ مەر - مەر شەھىرى" دەپ ئاتالغان رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك ماللىرىغا بولغان ئېھتىياجىنى قامدىيالمىغان بولەتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردىن ، يىپەك توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقتىكى ئارتۇقچىلىقىدىن ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ. يېقىنقى يىللاردىن ، شىنجاڭنىڭ پەرقايسى جايلىرىدىن 6 - ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى "ئىسبەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ بولغانىكى ، شۇ چاغلاردىن ئۆز بولۇپ كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىياش كۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن . ئارقاقتىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىن (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن

شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر بۇ ئوقۇمىچىلىق ھۈنەرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى (كىمخاپلارنىڭ ئارقىسىدىن گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى - نا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن بولسا كېرەك. [14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى چاغدا ردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى بۇ ئوقۇمىچىلىقتا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن ئاشىرى ، مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى ، شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر پاكىتتمۇ بار: يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلار ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە.... مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا پىلە قۇرۇلتىنى ۋە ئۆزىمۇ دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى." (يادىكارلىق 40 - بەت). مانا بۇ پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى") مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى پىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلەر ئەمەس ، سەلتەن تۇرپان رايونىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن يالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل - كېسىل رەت قىلىنىشى ، خاتەس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغدا ردا جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىغا ، ئۇيسۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخى يىلنامىلىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىدە خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان بولسا ، تارىخىي پاكىتلار بويىچە ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ قىلىنسا ، خوتەنگە پىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى ، خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىققا ھېچقانداق

بانا - سەۋەب يوق. ھېندونىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا ھېڭۇمرانلىق قىلىشى ، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن كاھ تاقىلىپ ، كاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىيىنىڭ 87 - يىلى ۋە مىلادىيىنىڭ 101 - يىلى ، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ، مىلادىيىنىڭ 97 - يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتىڭىزغا ئاساسلانغاندا مىلادىيىنىڭ 120 - يىلى رومالىق بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنغا كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىيىنىڭ 1660 - يىلى روما ئېمپىراتۇرى ماركۇس ئاۋرېل (مىلادىيىنىڭ 161 - يىلىدىن 166 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنغا چىقىپ ۋېيتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادىيىنىڭ 147 - يىلىدىن 167 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى ، كەركە مۆڭگۈزى ، ياقۇت قاتارلىق سوۋغاتلىرىنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى تارىخى پاكىتلىرىغا ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلىرى ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىيىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان)دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىيىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومانلىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىيىنىڭ 166 - يىلىدىن باشلانغان بولسا) رومانلىقلارنىڭ سىرىسلىرى ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا تارقىلىشى[تەپسىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىيىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ ، شايى تاۋار ، دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن روماغا) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسلىرى ئېلى)دىن بارغانلىقى ، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۇم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە ئاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلەتلىرىدىن

بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ مىقياسىدا قانات يايدىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 624 - يىلى تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ 460 - يىلىدىن 640 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى كۈي ۋىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقاننىڭ رۇقسىتىنى ئېلىپ جۇڭگودىن ئاڭ سۈكەلىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ 618 - يىلىدىن 627 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا - سادەتلىرى ئىچىدە شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۈچۈكلەر، قارا تۈلكە موينىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روما بىلەن قىلغان سودىلىرىدا روماننىڭ نەسىلىك ئىتلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ، بۇرۇنقى چاغدا رىغا ئوخشاشلا ناسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر، دورا - دەرملەر، زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالىماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 647 - يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن. تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلىرىدىكى چوڭ ئىشلارنى قىلىشتا تۈرك خاقانلىقىنىڭ رۇخسىتىنى ئالغانىتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، تۈركلەر بىلەن ئىران ساسانىلار سۈكەلىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا يولىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى ئالدىشى ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.

ھەر يىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم ئىللەسىغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك ماللىرىنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتۇرلىرى) پىلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا ئەزىم بولىدىغان كىمخاپ، شايى، تاۋار، دورىلارنى قاتارلىق يىپەك ماللىرىنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ - ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: 6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس () "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك ئىشلىەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلە قۇرۇتىشنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى".

6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى تىئوخانىس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق پىلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىيىنىڭ 395 - يىلىدىن 1451 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتۇرى ئۇلۇغ پوستاتانىڭ ۋاقتىدا (مىلادىيىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومانلىقلار پىلە قۇرۇتىنى بېقىپ ، يىپەك ماللىرىنى ئىشلىەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. تىئوفانىس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ئېمپىراتۇر پوستاتانىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك ئىشلىەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي رومانلىقلار پىلە بېقىشنى بىلمەيتتى. پىلىقلىرى ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق سىرىسلىرى ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرىسلىرى ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك ھاسىسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۈستىلىق بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار كېلىش بىلەنلا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۆزىمە يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن پىلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى يەپ چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان ، ئۇچىدىغان بولغان ، رومانلىقلار پىلە بېقىپ ، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن پوستاتان تۈركلەرگە (كونستانتىنپۇلغا - ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور) رومانلىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاا - تاڭ قېلىپ چۇچۇپ كەتكەن".

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان ماللىرىنىڭ ئىچىدە ئاساسى سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغدا ردىن ئارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىيىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە

كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ يالغانلىقى ، بىلەن قۇرۇتۇ ئۇرۇقىنىڭ سىرىسىلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىق رايىپ تەرىپىدىن مىلادىيەنىڭ 550 - يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر - بىرىلەپ سۆزلەپ ئۆتۈم. مېنىڭچە شۇ پاكىتلار يېتەرلىك بولسا كېرەك.

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يالغۇز ئە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا قالماستىن، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر - بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شاتلىق مەدەنىيەت يارىتىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك روللارنى ئوينىغان. خەلقئارا سودا يولىدا سودا كارۋانلىرى ، ئەلچىلەر ، سەيياھلار غەرىبتىن شەرققە ، شەرقتىن غەربكە مۆكىدەك ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىگەن قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ تۇراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق توۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى ، مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ ئۆتكۈنىمىزدەك مىلادىيەنىڭ 550 - يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن بىلەن قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ مەخپىي ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق بىلەن قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ بوستىتان (مىلادىيەنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشكەن. بوستىتان ئىگەر ئىرانلىق رايىپ بىلەن قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى سىرىسىلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنئام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق رايىپ خىرىستىئان مۇرىدى بولغانلىقى ، بوستىتاندىن ئالىدىغان قىممەت باھالىق ئىنئامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ، سىرىسىلەر ئېلىدىن بىلەن قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن (مىلادىيەنىڭ 424 - يىلى) غەربنىڭ

سۈزۈك ، رەڭلىك شىشە ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق-چەن سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان . ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلەر رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رەڭلىك شىشەنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلەر ئۇزۇندىن بېرى رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن بېلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق ئۇرۇش مىلادىيەنىڭ 424 - يىلى ياۋچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار مۇنداق : "شىمالى سۇلالىلەر تارىخى" دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىيەنىڭ 386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە) ھېكۈم سۈرگەننىڭ خانى تۇبانلارنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىيەنىڭ 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە) خان بولغان مىلادىيەنىڭ 424 - يىلى ئۇنىڭ پايتەختىگە كەلگەن ئاق-چەن سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) ئاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ كىشىلەر غەربنىڭ رەڭلىك شىشەلىرىدىنمۇ ياقتۇراق ، چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك شىشەنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلھامى شىشەلەر دېيىشكەن. ئاق-چەن سودىگەرلىرى رەڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلەرغا ئۆگەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ، بۇ ئانلىقلارنىڭ رەڭلىك شىشەنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پاچاقلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي پاكىتلار بويىچە ھېكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئىي مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇبانلار شىمالى ۋېي خانلىقىنىڭ پايتەختى داتۇڭغا كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك. ئۇلار ئەھۋال بىزنىڭ قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا تۇبانلار ئاق-چەن سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق رەھبەر بىلەن ئاق-چەن (مىلادىيەنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە) ھېكۈم سۈرگەن سودىگەرلىرى ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشەنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان مەدەنىيەت ئوغرىلىرى ، جاسۇسلىرى بولسىمۇ ، مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇگەر ئۇيغۇرگەردىن ۋە ئۇيغۇرگەر ئارقىلىق ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئونئۇر ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرگەر يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ خەنزۇدىنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغدەر ، بىدىلىكلەر پەيدا بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئالتىنىڭ ئاساسلىق يەم - خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغدا ردا خەنزۇدى گېونگەر بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چىڭقۇرلەپ قىلغان. ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئادەتتە كۆتۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئونئۇر ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىدىدىن باشقا يەنە زىغىر ، قارامۇچ ، پىياز ، تۇرۇپ ، قوغۇن ، تاۋۇز ، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ نۇرغۇنلىغان ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا ئېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ چاغدا ياتاق بىلەن ئانار كۆچىتىمۇ ئۇيغۇرگەر يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇگەر مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىگىچە پاختىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 - ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىگىت) تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇگەر پاختا رەختلەرنى ئونئۇر ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى. قەدىمكى چاغدا ردا قۇنقاۋ ، پىپا ، باگبار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا ، داپ ، نەي ، سۇناي قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ، ئونئۇر ئاسىيادىن (ئۇيغۇرگەردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇگەلىسى (581 - 618) ، تاڭ سۇگەلىسى (618 - 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرگەر جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 - يىلى كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە) لىرىدىن ئاسىنا بىكە ، شىمالى جۇ سۇگەلىسى (557 - 581) نىڭ خانى جۇشۇەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ، تۈرك خاقانلىقىنىڭ پايتەختى ئۇنۇ كۈندىن چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسىنا بىكە بىلەن بىللە سۇ جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۈچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇگەلىسى ۋاقتىدا (581 - 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ يېڭى تۈۋەن ، نامراتلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان توقمۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستېمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇگەر تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

رەبىندى مۇزىكىسى ،

كۈربىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن

باشقا يەنە خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن رەبىندى مۇزىكىسى بىلەن كۈربىيە مۇزىكىسىنى رەبىسابقا ئالمىغاندا ،

قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيىا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا ئەڭ كەلگەندەك بىرەر

مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن رەۋمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو ئاڭ سۈھلىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 - 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا

سىستېمىسى ئاساسىدا 640 - يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سىستېمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە : 1.

كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا

مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدژا مۇزىكىسى ، 8. كۈربىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ،

10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سىستېمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا

تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھەم مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ، ئۇيغۇر مىللىي مەيلىگە ئاتاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددادا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن مەيلىگە ئاتاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇگەرنىڭ مەيلىگە ئاتاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى مەيلىگە ئاتاراشلىق ، تام سىزما رەسىملىرى ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى ، 7 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىڭ ئاڭ سۇلەلىسى پادىشاھى لى شىمىننىڭ (627 - 649) ئاڭلىرىگە بىناەن شەنگە كېلىپ ساكيامۇنىڭ تىپىك سۈرئىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسساملىرى بۇددادا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىزىڭ رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى رەسسامچىلىقتا) ئاڭلىشى يوق رەسسام ئىدى. جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرگەرنىڭ قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ قاراش تولىمۇ بىمەنىلىك بولىدۇ. بۇددادا دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرگەرنىڭ ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇرگەرنىڭ ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست ، رابىيەلەر 3 - ئەسىردىن باشلاپ بۇددادا دىننى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست پەيلەنسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان ، شائىر كوماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش يېتەرلىك. كوماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 - يىلى تۇغۇلۇپ 431 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقتىدا دادىسىغا ئاڭلىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغدا ردا بۇددىزىم تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىتاييانا دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ ، ئىككى ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ مەزھەپ ئىچىدىن خىتاييانا مەزھەپىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان چاغدا قەشقەردە شورى ئاسامائىلىق بۇددادا رابىيەغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزھەپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىتاييانا مەزھەپىدىن ۋاز كەچكەن. كوماراجىۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە ئاجايىپ بىر رابىيەغا يولۇققان ، ئۇ رابىيە ئۆزىنى دۇنيادا ئاڭداشسىز رابىيە مەزھەپىدە مەشىھ ماختىنىپ : "ئەگەر بۇددادا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى

كېلىپ بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ رايونى بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېتىپ قويدۇ. بۇ ۋەقە غەربتىكى بۇددا دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ پەزىلىتىنى ئېلىپ قىلىپ كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ بىرى ئۇستاز دەپ جاكارلايدۇ. ئارىستىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن مىلادىيە 385 - يىلى ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئوۋيىغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى) پۇختا ، مۇكەممەل ، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو ئارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان ناھايىتى قاتتىق بولغان (ئاساسەن ئۇرۇش قاتارلىق ھەرىكەتلەرنى) بىر دەۋرى ئىدى. جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ ئادامىسى ، ساددا خەلقلىرىنى ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيدىغان پاسسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇتەتلىك ئۆلتۈرۈپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان يۇۋاش پۇقراغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ھېچنەرسىگە قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ، بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى.

بۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن خانلىقى (384 - 417) نىڭ خانى ياۋشىيىن (مىلادىيە 394 - يىلىدىن 415 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىيە 401 - يىلى كوماراجىۋانى تەكلىپ قىلىپ شىنەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ بىرى ئۇستاز دەپ جاكارلىغان. ياۋشىيىننىڭ يارىتىپ بەرگەن كەڭ ئىمكانىيىتىدىن پايدىلىنىپ ئۇ كوماراجىۋا شىنەنگە مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس بەرگەن. ياۋشىيىن دائىم ئىبادەتخانىغا بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى چاغدا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "دانىشمەن - ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان. كوماراجىۋا شىنەنگە بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن ئاشىرى بۇددا نامىدە 384 جىلدىلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا بەدىئىيلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قوللىنىپ چىققان تەرجىمە ئەسەرلىرىنىڭ تىلى باكمۇ راۋان ، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ، چۈشىنىشلىك بولغان. كوماراجىۋانىڭ دىن ، پەلسەپە ، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر

كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ بۇددىست ، پەيغەمبەر ، داڭلىق نەرجىمان ، ئالەتتىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان. خۇدەسە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى چاغدىن تارتىپ 15 - ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ سايبەتچى ماگېدەن غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز ، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى) يالغۇزغە غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق ، يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۇجىزىدە ئونئۇر ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئونئۇر ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ، ئەفەمىلەر سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغىچە) ھۆكۈم سۈرگەن ، گىرىك باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغىچە) ھۆكۈم سۈرگەن ، ياۋچىلەر دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغىچە) ھۆكۈم سۈرگەن ، كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 - يىلىغىچە) ھۆكۈم سۈرگەن ، ئاق ھون ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە) ھۆكۈم سۈرگەن قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا قاتناشقان بولسا ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745) ئالمايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.